

Régi finn hossz- és súlymértékek

MATICSÁK Sándor

Debreceni Egyetem
maticsak.sandor@arts.unideb.hu

A régi korok embere a távolságok, súlyok, űrmértékek, darabáruk mérésére általában a kéznél lévő, ill. a háztartásában megtalálható eszközöket használta. A „kéznél lévő” kifejezést szó szerint kell érteni, mert a legrégebbi hossz- és súlymértékek testrésznevekhez, elsősorban a kéz részeihez (hüvelyk, arasz, könyök, öl) és a lábhoz kötődnek. A súlymértékek már az ókorban is sokszor kereskedelmi célokat szolgáltak, így egy idő után a mértéknevek egy részéből pénznevek lettek. Ilyen volt például az ógörögöknél a *drachma*, amely eredetileg egy maréknyi, pontosan hat fémdarabbal, az *obolosz*-szal volt azonos súlyú. Később ebből lett a görög világ fizetőeszköze. Ma Izrael pénze a szintén ókori gyökerekre visszamenő *sékel*, ez eredetileg 180 gabonaszem súlyának felelt meg. A *font* a latin *pondus* ’súly, súlymérték’ szóból ered, a *márka* a középlatin *marca* ’fél fontnyi súly- és pénzegység’ szó származéka, a *lira* pedig a latin *libra* ’mérleg; súlymérték’ szóra megy vissza.

A kéz részei közül mértékegységként szolgált az ujj, a hüvelyk, az arasz, a tenyér, a marok és a könyök. Ezek az értékek területenként eltérőek lehettek, a láb mérete például országonként változó volt: a francia láb 32,5 cm volt; az angol 30,5 cm, a bajor csak 29,2 cm, míg az osztrák-magyar láb 31,6 cm. Szent István korában egy láb 31,26 cm-t tett ki. Az ujj mint mértékegység valaha 1,7–1,9 cm között mozgott, a hüvelyk 2–3 cm volt, az arasz kb. 22 centinek felelt meg, a könyök általában ennek a kétszerese volt. A rőf eredetileg a kar hosszúságát jelölte, pontosabban a kifeszített kar hosszát a mell közepétől a hüvelykujj hegyéig. Ennek is változó volt a nagysága: a régi magyar rőf 63 cm volt, az osztrák rőf 78 cm, a bajor rőf 83. A nagyobb távolság mérésére eleinte hozzávetőleges mértékek szolgáltak, mint például a kő- vagy dárdahajítás, később a nyíllövés, majd a puska- és ágyúlövés. A kőhajításnyi távolság 50 m körül lehetett, a dárdát 70 méterre tudták eldobni, a nyíl 130 méterig repült, a puska 600 méterre vitt, az ágyú pedig 2 km-re, legalábbis a

mértékegység-történészek ennyiben határozzák meg ezeket a távolságokat. Az ógörögök vezették be a *sztaðion*-t, ez eredetileg 600 láb volt, de később ennek a hossza is ingadozott, 157 és 209 méter között volt. Később terjedt el a mérföld, ebből is több fajta van: az angol mérföld 1609 méter, a hajózási vagy tengeri mérföld 1852 méteres, de a földrajzi mérföld 7500 m. A magyar mérföld 8534 méter.

Maga a számolás általában a 12-es számrendszeren alapult: egy láb 12 hüvelykből állt. Hat láb tett ki egy ölt. Egy marok négy hüvelykből állt, azaz egész pontosan 10,4 centi volt (a marok mint mértékegység elsősorban a lovak nagyságának mérésére szolgált). A yard 91,4 cm, ez pontosan 36 hüvelyk, illetve három láb.¹ (A hosszmértékekről általában: Bogdán 1987: 50–62.)

Mint fentebb szó volt róla, a mértékegységek koronként és területenként változtak, sokszor egy-egy tartománynak vagy akár egy-egy városnak is saját rendszere volt (pl. a korai újkor Oroszországában tucatnyi *szazeny* 'öl' volt használatban). A kereskedelmi kapcsolatok fejlődésével és az adórendszer finomodásával az idők folyamán szükségessé vált a mértékegységek standardizálása. Oroszországban például először 1649-ben, majd az élet szinte minden területét megreformálni igyekvő I. Péter idején, az 1720-es években születtek új mértékegység-szabályok. Fontos lépés volt I. Miklós rendelete 1835-ben (*О системе российских мер и весов* 'Az orosz mértékek és súlyok rendszeréről'), valamint a D. I. Mengyelejev által 1899-ben kidolgozott szabályzat (*Положение о мерах и весах* 'Rendelet a mértékekről és a súlyokról') (ld. Ginak).

A svéd könyök etalonja 1604-től a stockholmi városháza ajtófélfájára rögzített vaspálca volt. Svédországban (s ezáltal a birodalomhoz tartozó Finnországban is) a 17–18. században többször is igyekeztek standardizálni a mértékegységeket (1638, 1665 – ez volt a legjelentősebb, 1723, 1733, 1736, 1739, 1756). A sok próbálkozás azt mutatja, hogy a népi mértékek sokáig „ellenálltak”, a standard rendszerek sokáig nem igazán rögzültek. Nagyon jelentős volt az 1734-es kodifikáció, amely a legfőbb polgári, bünyügyi és eljárásjogi előírásokat tartalmazta. A kilenc fejezetből álló törvénykönyv 5. részében, a kereskedelmet szabályozó rész 8. paragrafusában (*Mitasta ja waagasta* 'A mértékről és a súlyról') a következő olvasható: „Az egész birodalomban legyen egységes mérték és súly, amelyet a korona jegyével hitelesítenek. [...]”

¹ A legenda szerint a 11–12. század fordulóján élt I. Henrik angol király határozta meg egész pontosan a yard hosszát: ez nem más, mint az ő orra hegyétől a hüvelykujja végéig mért hosszúság.

Aki üzletet bonyolít le, ad vagy vesz, és hibás mértéket vagy súlyt használ, büntessék meg ugyanúgy, mint a tolvajlásért.”²

1. Hosszmértékek

A finn mértékegységek egy része ősi, a kéz- és lábalapú számolási rendszeren alapul, ilyen a *syli* ’öl’, *kyynärä* ’könyök’, *jalka* ’láb’, *vaaksa* ’arasz’, vagy éppenséggel a nagy távolságok (hózzávetőleges) mérésére szolgáló *peninkulma*. A svéd nyelvből került be az egynegyed könyöknyi hosszúságot jelölő *kortteli*, ill. a *tuuma* ’hüvelyk’. Amikor Finnország 1809-ben orosz fennhatóság alá került, az élet sok más területéhez (pl. a pénzrendszerhez) hasonlóan a mértékegységek rendszerébe is számos orosz eredetű elem került be, a hosszsmértékek közül ilyen a *virsta* ’verszta, kb. egy km’, *saseni* ’szazseny, öl’, *arsina* ’arsin, könyök’, *setvertti* ’negyednyi (egység)’, *versokka* ’hüvelyk’ (SMS 10–18).

1875-ben írták alá Párizsban a Nemzetközi Méteregeyzményt,³ ezután az egyes országok kidolgozták a saját rendszerüket.⁴ Svédországban 1879-ben lépett életbe, de csak egy tízéves átmeneti időszak után vált teljessé az új rendszer. Finnországban 1886-ban hozták meg a rendeletet,⁵ egy évre rá lépett életbe a posta-, vám- és vasúti forgalomban, 1890-ben az adórendszerben. 1892-től kezdve a régi mértékegységeket kivonták a hivatalos forgalomból, de ezek nem veszték ki nyomtalanul, egyrészt az idősebb generáció néhány tagja még ma is használja őket, másrészt a szólásokban, közmondásokban ezek egy része megőrződött (Jokinen 2005: 5). Oroszország, pontosabban már a Szovjetunió 1925-ben állt át az új rendszerre.

² 1. §. Coco Waldacunnasa pitä oleman yhdencaldainen mitta ja waaca, Cruunun merkillä wahwistetun. [...] 2. §. Joca pitä caupasa, otosa eli annosa, wäärän mitan eli waagan; rangaistacon nijncuin warcauden edestä (<https://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/1734/1175913.html>).

³ 1960 óta Systéme International d’Unités (SI) ’Mértékegységek Nemzetközi Rendszere’.

⁴ Az Osztrák–Magyar Monarchia 1876-ban tért át a decimális rendszerre. Az 1874. évi VIII. törvénycikk szerint „A Magyar Korona országaiban az eddig használt mértékek helyett új mértékrendszer hozatik be, melynek alapja a méter tizes felosztással és többszörözéssel. Alapmértékül az országos levéltárban őrzött platinapálczán két vonással jelzett távolság szolgál, mely 1870. évben a magyar kormány és a francia kormány részéről kiküldött bizottság által a párisi állami levéltárban lévő eredeti méterpálczával (mètre des archives) egybehasonlittván, ahhoz mérve a fagypony felett 16 Celsius foknyi mérsékletnél 1,00000219 méternek találtatott” (<https://docplayer.hu/106607933-Az-évi-viii-torvenyczikk-a-metermertek-behozatalarol.html>).

⁵ Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus mitoista ja painoista Suomen Suuriruhtinanmaassa. https://fi.wikisource.org/wiki/Suomeen_metrijarjestelmä

Az alábbiakban bemutatom az egyes hosszértékeket.

1.1. *Peninkulma* (*penikulma, peninkuulema, peninkuuluma*). Eredetileg 6173 méteres távolságot jelentett. Az 1655-ös mértékegységreform után a svéd *mil*-lel⁶ tették egyenértékűvé, ez 10,688 km volt (tíz *virsta*-nak felelt meg). 1887-ben pontosan 10 km-ben határozták meg a *peninkulma* új hosszát (NS 4: 258, Otava 6: 1070, SMS 99).

Összetett szó, vö. *peni* 'kutya' + *kuulema* 'hallás'. Eredeti jelentése: 'az a távolság, ameddig a kutyaugatás elhallatszik'. A finnben vannak más, állatnevekkel kapcsolatos népi (hózzávetőleges) hosszértékek is, ezek közül a legelterjedtebb a *poronkusema* 'rénszarvasvizelés' (az az út, amelyet a rén vizelés nélkül meg tud tenni, ez kb. öt km); ld. még *hevosen syöttöváli* 'lóetetésnyi távolság', *hiiren hyppäämä* 'egérugrásnyi', *kissanhännän pituus* 'macskafarok hosszúság' (Vilppula 2004).

A finnországi nyelvek egy részében és a lappban is megvan a megfelelője: ink. *penikulma*, ?lív *piłgäm*, é. *penikoorem*, lpN *beanatgullan*.⁷ Az összetétel elemei ősi eredetűek, vö. FP (?FU) *pene* 'Hund' > fi. *peni*, é. *peni*, lpN *beana*, mdE *piñe*, cser. *pi*, zlj. *pon*, ?magy. *fene* (UEW 371, SSA 2: 336, SKES 3: 518).

1.2. *Virsta*. Az óoroszl rendszer egyik alapegysége a *verszta* (*вєрста*) volt. Eredetileg azt a távolságot jelölte, amelyet a szántás idején az ekével egy forduló alatt megtettek.⁸ 1649-ben a mértékét 1000 ölben (*szazseny*) határozták meg (2160 m), majd I. Péter reformja következtében 500 szazseny lett (1066,8 m) (Dal' 1: 160). Ez a hosszérték átkerült Finnországba. Az 1827-ben hivatalossá tett finn *virsta* az orosznál egy kicsit hosszabb, 1068,8 méter, a *peninkulma* egytized része. A *ruotsin virsta* 'svéd verszta' kifejezést a finnek 1827 után kezdték el használni a sv. *fjärdingsväg* (< *fjärding* 'negyedrés', *väg* 'út') helyett (az út mellé kihelyezett póznák negyed-peninkulma távolságokra álltak, 2672 méterenként). A finnek, ha nem ismerték a

⁶ Sv. *mil* ~ ang. *mile*, ném. *Meile* 'mérőföld' < kfn. *mīle*, ófn. *mīl(l)a*, óang. *mīl* < lat. *mīlia* (*passuum*) 'ezer (lépés)' < *mille* 'ezer' (Kluge 471, Walde 484).

⁷ Hasonló szemléleten alapul a mintegy kilométernyi távolságot (versztát) jelölő mordvin *E val'gej-pe*, *M vajgäl-bä* (ERV 99, MRV 80); szó szerinti jelentése 'hang-vég', az az ősi hosszérték, ameddig a hang elhallatszik.

⁸ A szláv nyelvek mindegyikében meglévő szó (óor. *vr̥sta*, ukr. *verstva*, óblg. *vr̥sta*, blg. *vr̥sta*, sz-h., szln. *vr̥sta*, cseh, szlk. *vr̥stva*, le. *warstwa*) etimológiailag a lat. *vor-sus, versus* 'fordulás, megfordítás; vonal, sor' szóval áll kapcsolatban (Csernih 1: 143, Vasmer 1: 189).

pontos távolságot, a *sudenvirsta* 'farkas-verszta', *sudenhypäämvirsta* 'farkasugrás-verszta' kifejezéseket használták (NS 4: 555, Otava 9: 1650, SMS 109, Suni 1996).

Az orosz szó átkerült a térség más balti finn nyelveibe is: ink. *versta*, *virsta*, karj. *virsta*, vepsze *virst*, vót *virssa*, é. *verst*. A finnől kölcsönződött az inari lappba (*virstá*), az oroszból a kolai lappba (*vierstá*) (SSA 3: 460, SKES 6: 1789).

1.3. Syli 'öl'. Ősi, „emberközpontú” mértékegység. Az öl a felnőtt ember kitárt karjai közötti távolság, általában hat lábban szokták meghatározni (1,8–1,9 méter), de a pontos hossza országonként és koronként változott. A magyar (vagy bécsi) öl 1,89 m, a porosz öl (*Faden*, *Klafter*) 1,88 m, a bajor 1,75 m, a holland (*vadem*) 1,83 m, az olasz (*braccio*) szintén 1,83 m, de a francia (*brasse*) csak 1,62 m. (Az orosz ölről, a *szazseny*-ről ld. lentebb.) Ma az angolszász mértékegységben használják a tengerészek (ang. *fathom* = 2 yard/6 láb). A finn *syli* három könyökkel egyenértékű, ez szintén hat lábnyi (1,78 m) (NS 5: 400, Otava 8: 790, SMS 103).

Ősi eredetű szó, vö. FU (?U) **sile* (*süle*) 'Schoß, Klafter' > fi. *syli*, é. *süli*, lpN *salla*, mdE *sel'*, M *šel'*, cser. *šəl*, vtj. *sul*, zrj. *sjl*, osztjV *löl*, vogSo *tal*, magy. *öl*, ?nyeny. *čtbe* (UEW 444, SSA 3: 229, SKES 4: 1145).

1.4. Saseni (*sašeni*). Az orosz időkben került át Finnországba az orosz öl, a *szazseny*. (Finn neve: *venäjäsyl* 'orosz öl'.) Ez három könyök (*arsina*) hosszúságú volt, 2,1 métert tett ki, tehát hosszabb volt, mint a finn öl (NS 5: 64, Otava 6: 1093).

Az orosz *szazseny* (*сажень*) a régi orosz *сягать*, *досягать* 'elér vmit' szóra megy vissza (vö. *сяжок* 'hatótávolság; ameddig vki a kezével elér').⁹ A két alapvető mérési forma a *маховая сажень* és a *косая сажень* volt. A *маховая сажень* (< *махнуть* 'lendít, int') egy felnőtt férfi szélesre tárt kezének az ujjak végétől számított távolsága, a *косая сажень* 'ferde szazseny' a bal láb ujjaitól a kinyújtott jobb kéz középső ujjáig terjedő távolság volt. Az óorosz társadalomban nagyon sokféle *szazseny* volt használatban, pl. városi 284,8 cm; nagy 244 cm; görög 230 cm; cári 197,4 cm; egyházi 186,4 cm; népi 176 cm; egyszerű 150,8 cm, kicsi 142,4 cm. 1649-ben az állami

⁹ Vö. ukr. *sažen*, sz-h. *sezanj*, szln. *seženj*, cseh *sah*, szlk. *siaha*, le. *sažen* < összl. **sęgъ*, **sęženъ* > or. *сягать* (Csernih 2: 135, Vasmer 2: 568, ld. még Dař 4: 116).

szazseny értékét 2,16 méterben (3 *arsin*-ban) határozták meg.¹⁰ I. Péter idején a hivatalos hossz 213,36 cm lett (hét angol láb), ezt erősítette meg I. Miklós rendelete is 1835-ben. A *szazseny* a szovjet időkben került ki a rendszerből.

1.5. *Kyynärä* ’könyök’. A könyök mint mértékegység a könyökizülettől a középső ujjig terjedő szakasz. Ősidők óta az egyik legfontosabb hosszérték, már a sumérok és az egyiptomiak is használták, a biblikus időkben ez volt az alapmértékegység.¹¹ Mérete változó volt, a régmúlt időkben általában 40 és 50 cm között mozgott, Egyiptomban 45 cm volt (de az ún. „királyi könyök” 52,3 cm), a görögöknél és a rómaiaknál bő 44 cm. Később megnőtt a mérete (a 19. században például egy berlini könyök 66,68 cm, egy amszterdami 69 cm, egy bécsi 77,99 cm volt). Az orosz könyök a 16. században csak 47,4 cm-t tett ki.

A svéd – és így a finn – hosszértékrendszer alapegysége a könyök volt (Jokinen 2005: 5). Ennek etalonja volt 1604-től a stockholmi városháza ajtajára rögzített vaspálca (59,38 cm), ez volt az ún. stockholmi könyök (sv. *aln*), ez egyharmad ölnek / két lábnak felelt meg. Az orosz időkben Finnországban áttértek az orosz könyök használatára (*arsina*), ez lényegesen hosszabb volt (ld. lentebb) (Otava 5: 86, SMS 84).

Finnugor eredetű szó, vö. FU **kiñä* (*künä*) ’Ellenbogen’ > fi. *kyynärä*, é. *küünar*, lpN *gardnjil*, md. *keñer*, cser. *kâner*, vtj. *gîr(-pum)*, ztj. *gîr’za*, osztj. *kõñji*, vog. *konlõwl*, magy. *könyök* (UEW 158, SSA 1: 468, SKES 2: 257).

1.6. *Arsina* (*arssina*, *arsiina*). 1819 után lett a finn rendszer alapegysége az orosz könyök, az *arsin* (*аршин*). Ez elsősorban kereskedelmi mértékegység volt, a 16. század táján került be az orosz rendszerbe, háttérbe szorítva a *локоть* ’könyök’ hosszértéket (egy *arsin* kezdetben másfél könyöknyi volt) (Dal’ 1: 22). Az *arsin* a kifeszített kar hosszának felelt meg (hasonlóan a magyar rőfhoz). Eleinte a kereskedők különféle hosszúságú *arsin*-t használtak, de a 17. század közepén egységesítették a méretét. I. Péter 28 angol hüvelykben (egyharmad *szazseny*ben) határozta meg az *arsin* hosszát, ez 71,12

¹⁰ „...сажень, по государеву указу, сделана в три аршина, а в версте учинити по ты-сечи сажень” (Глава XIX) ’a *szazseny*, az uralkodói rendelet szerint, három *arsin*-t tesz ki, a verszta pedig ezer *szazseny*-t” (19. fejezet) (<https://museum.vniim.ru/files/sistemmer.pdf>).

¹¹ A Bibliában egy könyök 44,4 cm volt. Az *arsz* ennek a fele, a tenyér az *arsz* egyharmada (7,4 cm), az ujj a tenyér negyede (1,85 cm) (<https://m.nyest.hu/hirek/mertekegysegek-a-konyoktol-a-rendszerig>).

cm volt. Az 1899-es, az oroszországi mértékekről és súlyokról szóló rendeletben a hossz mérték alapegységévé az *arsin*-t tették (Otava 1: 688, SMS 73).

A szó az oroszból más balti finn nyelvekbe is átkerült: ink. *arssina*, karj. *arššina*, vepsze *aršin*, vót *aršina*, é. *arssin*, *arsi*, lív *arššin*.¹² Az oroszba a törökségi nyelvekből kölcsönződött (vö. oszmán-török, kazanyi tatár, kun, barabai tatár *aršyn*, csag. *aršun* 'könyök', végső forrása a perzsa *ārāš*, *ārš* 'könyök' (SSA 1: 84, SKES 1: 25, Csernyih 1: 55, Vasmer 1: 29).

1.7. *Jalka* 'láb'. Szintén ősi hossz mérték. Az első standard láb hossz az i. e. 22. században élt lagasi (mezopotámiai) király, Gudea egyik szobrának láb mérete, 26,45 cm volt. A görög (attikai) és a római láb 29,6 cm-t tett ki. I. Henrik angol király 12 hüvelykben határozta meg a láb hivatalos hosszát. Ma elsősorban Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban használják (1 *foot* = 30,48 cm). Általában a repülési magasságot is lábban adják meg. A svéd láb 29,69 cm volt (Otava 3: 1494, SMS 76).

Finnugor eredetű szó, vö. FU **jalka* 'Fuß, Bein' > fi. *jalka* 'láb', é. *jalg*, lpN *juolgi*, md. *jalgo*, cser. *jol*, magy. *gyalog* (UEW 88, SSA 1: 234, SKES 1: 113).

1.8. *Kortteli*. Egynegyed könyöknyi, eredetileg 14,83 cm-es hossz mérték. Ūrmértékként is használatos volt, egynegyed *tuoppi*-t tett ki (0,32 dl). Ugyanez az alapja a *kortteli* 'városnegyed' (eredetileg: 'négy utca által határolt terület > háztömb') szónak is (Otava 4: 1371, SMS 79). A szó végső soron a latin *quartus* 'negyedik', *quartarius* 'negyed' lexémából származik¹³ (ez utóbbi római mértékegység is volt), germán közvetítéssel jutott el a finnbe (k-aln. *quartēr* > ósv., sv. *kvarter*). A szó bekerült az észtbé (*kortel*) és a lappba is (lpN *goartil*) (SSA 1: 407, SKES 2: 221).

1.9. *Setvertti*. Az autonómia időszakában került át az orosz *четверть* 'negyed' mértékegység (a *kortteli* megfelelőjeként), ez 17,78 cm-t tett ki. A *четверть* a 16–17. században váltotta fel a *нядь* 'arasz' hossz mértéket; egynegyed *arsin*-t (1/12 *szazseny*-t) ért. Az oroszban súly- és Ūrmértékként is használatos volt (Dal' 4: 549, SMS 101).

A szó az oroszból átkerült a balti finn nyelvekbe is: ink. *tšetverti*, karj. *tšetvertti*, vepsze *tšetvert*, vót *tšetverti*, é. *setvert* < or. *четверть* 'negyed' < *четыре* 'négy' (SSA 3: 171, SKES 4: 1005, Vasmer 3: 331).

¹² Ld. még fi. *arsinoida* 'mér, értékel; latolgat' (SSA 1: 84).

¹³ < lat. *quattuor* 'négy', *quartus* 'a negyedik' (Walde 63, 631).

1.10. *Vaaksa* 'arasz'. Az oldalirányban kinyújtott hüvelykujj és kisujj hegye közötti távolság a nagyarasz, a hüvelykujj és a mutatóujj (a finnben a középső ujj és a hüvelykujj) közötti a kisarasz. Ez szintén ősi hossz mérték, a Bibliában 22,5 cm tett ki egy araszt. Finnországban az arasz hat hüvelyknyi, azaz egynegyed könyöknyi volt, tehát egybeesett a *kortteli*-vel (14,83 cm) (SMS 107).

Finn-volgai eredetű szó, vö. FV **waksa* 'Spanne' > fi. *vaaksa*, é. *vaks*, lpN *vuoksi*, md. *vaks* (UEW 811, SSA 3: 383).

1.11. *Tuuma* 'hüvelyk'. Szintén ősi mértékegység, eredetileg a hüvelykujj hegye és az első ízület közötti ujjperc hossza volt, más értelmezések szerint a hüvelykujj szélessége. Értéke általában 2–3 cm között mozgott (pl. a bécsi hüvelyk 2,63 cm, a bajor 2,43 cm, a porosz 2,61 cm volt). A hüvelyk a láb 1/12 része (az angol *inch* 1/36 yardot tesz ki). 1959 óta az ún. nemzetközi hüvelyk 2,54 cm. Finnországban a hüvelyk hossza a svéd időkben 2,47 cm volt (1/24 könyök), majd az autonómia idején került használatba az orosz hüvelyk, amely megegyezett az angollal/nemzetközivel (SMS 105).

A *tuuma* svéd jövevényszó: sv. *tum* (< ósv. *þum*), vö. no. *tumme*, óno. *þumi*, kfn. *dūme*, ném. *Daumen*, ang. *thumb*. A szó a finnből bekerült a karjalai-*tuuma*) és a lappba (lpN *duma*, *dūmá*) is. A balti finn nyelvekben meglévő, hasonló alakú szó (karj. *tuimu*, vepsze *d'uim*, vót *d'uim*) az orosz *диум* átvétele, ez holland jövevényszó, I. Péter hozta használatba (< *duim* 'hüvelykujj') (SSA 3: 341, SKES 1440, Csernih 1: 279, Dal' 1: 457, Kluge 123, Vasmer 1: 386).

1.12. *Versokka* 'hüvelyk'. Az autonómia idején egy másik 'hüvelyk' jelentésű elem is bekerült a finn mértékegység-rendszerbe. A *вершок* régi orosz hossz mérték volt, 1/48 *szazseny*-t, ill. 1/16 *arsin*-t ért, azaz 4,44 cm hosszúságú volt (Dal' 1: 162, Otava 9: 1270, SMS 108). Max Vasmer a *верх* 'vminek a felső része' szóból vezeti le (tkp. a mutatóujj felső ujjperce) (Vasmer 1: 191).

2. Súlymértékek

A régi súlymértékek a korai újkortól kezdve a decimális rendszer bevezetéséig éltek, nevük túlnyomórészt svéd eredetű. A súlyrendszer alapegysége a *naula* 'font' volt (SMS 21–33), ld. a 2.7. pontban.

2.1. *Lüsti*. A decimális rendszer bevezetéséig ez volt a legnagyobb súlymérték Észak-Németországban és Skandináviában, elsősorban a hajók befogadóképességének meghatározására használták. A súly területenként válto-

zó volt, az 1726-os svéd rendelet szerint egy *läst* 18 ún. hajózási font (*skeppund*, 170 kg) vas súlyával volt egyenértékű, azaz 2448 kg-ot nyomott. 1865-ben bevezették az új *läst* (*nyläst*) fogalmát, ez 10 000 fontnak (4250 kg-nak felelt meg), de az 1867-es finn törvény a *lästi* súlyát 5760 fontban határozta meg. Az 1870-es évektől kiszorította a regisztertonna, ez 100 angol köblábnak (2,83 köbméternek, 1322 kg) felel meg. A *lästi* űrmértékként is forgalomban volt, 12 hordónak (1978 liternek) felelt meg (NS 3: 318, Otava 5: 995, SMS 91).

A *lästi* svéd jövevényszó (< sv. *läst* < ósv. *laest* < k-aln. *last*, plur. *leste*, ld. még ném. *Last*, ang. *last*). Ugyanebből származik a fi. *lasti* 'rakomány, teher' is (SSA 2: 50, 128, SKES 279, 322, Kluge 425).

2.2. Kippunta. A hajók rakományának megmérésére szolgált, a svéd *skeppund* (*skeppspund*), az ún. hajózási font átvétele. Egy *skeppund* 20 *lipund*-ot (a finn rendszerben *leiviskä*, ld. a 2.6. pontban), vagy 400 hagyományos fontot ért, azaz összességében 170 kg-ot tett ki (NS 2: 385, Otava 4: 999, SMS 78).

A sv. *skeppund*, mai sv. *skippund* (vö. k-aln. *schippunt*) összetett szó, első eleme a *skepp* 'hajó' (~ ném. *Schiff*, holl. *schip*, ang. *ship*), második része a *pund* 'font' (ld. a 2.7. pontban) (SSA 1: 369, SKES 1: 197, Kluge 648).

2.3. Kuli. Az autonómia időszakában, mint a hossz mértékeknél láttuk, orosz mértékegységek is bekerültek a finn rendszerbe. A *kuli* az orosz *куль* '9 pudnyi mértékegység' szóra megy vissza,¹⁴ 147,4 kg (Dal' 2: 821, Csernih 1: 453, NS 2: 558, Otava 4: 1563, SMS 81). A balti finn nyelvekbe is bekerült: ink. *kuli*, karj. *ku'li*, vepsze *ku'l*, vót *ku'la*, é. *kuli*, általában 'zsák' jelentésben (SSA 1: 429).

2.4. Senttaali (*sentaali*). A decimális rendszert bevezető 1886-os finnországi rendelet tette meg hivatalos mértékegységgé, 100 kg-mal egyenértékű. Végső soron a latin *centum* 'száz' szóra lehet visszavezetni, a finnbe a sv. *cental* szó került át (NS 5: 116, Otava 6: 1287, SMS 101).

2.5. Sentneri. A finn rendszerben 100 fonttal (*naula*, ld. a 2.7. pontban) volt egyenértékű, 42,5 kg-ot tett ki. Régi súlyegység, Angliában (*centum*

¹⁴ Az orosz szó eredeti jelentése 'nagy (gyékény)zsák', ebből keletkezett a 'zsáknyi gabona' mértékegység (Vasmer 1: 689). Vö. finn *matto* (régies) 'nagyméretű (általában lisztes) zsák, a 19. században ilyenekben vitték a gabonát Oroszországból Finnországba' (NS 3: 419).

weight > *hundredweight*) már a 14. században is használták, 1835-ben 112 fontban határozták meg a súlyát (50,8 kg). Az amerikai súlyrendszerben létezik az ún. rövid centumsúly, ennek értéke 100 font, azaz 45,36 kg. A 16. századi Svédországban a lőpor, a salétrom és a könyvkötők fémeinek mérésére használták. Ez is a latin *centum* 'száz' szóból származik (NS 5: 116, SMS 101).

2.6. Leiviskü. Észak-Németországban, Svédországban és a Baltikumban használt súlymérték volt, 8,5 kg. 20-szorosa a fontnak (*pund*) és 1/20-ad része az ún. hajózási fontnak (sv. *skeppund*, 170 kg). Svédországban 1855-ben eltörölték, de a kereskedelemben még utána is forgalomban maradt. Finnországban a méterrendszer 19. század végi bevezetése után – egyedüli régi súlymértékként – megmaradt néhány évtizedre, de a súlyát a decimális rendszerhez igazodva 10 kg-ban határozták meg (NS 3: 110, Otava 5: 461, SMS 87).

A középkor folyamán a Riga központú Livóniában használták, innen ered a neve a germán nyelvekben: k-aln. *līvesch pund* 'lív font' > ósv. *lifspund*, sv. *lispund* (> észl. *leisik*, *leisikas*). A finnbe a svéd név előtagja került be, ezt finn képzővel látták el (SSA 1: 61, SKES 2: 285).

A régi finn bibliafordításokban a *talentummal*¹⁵ volt egyenértékű. A mai fordításokban a *talentti* kifejezés szerepel. 1642-es fordítás: „Sillä nijncuin ihmisen muille maille lähteisäns / cudzui palwelians / ja andoi heille tawarans. Yhdelle andoi hän wijsi *leiwiskätä* / toiselle caxi / ja colmannelle yhden / ja jocaizelle warans jälken/ ja meni cohta matcans.” 1992-es fordítás: „Silloin on käyvä näin: Mies oli muuttamassa pois maasta. Hän kutsui puheilleen palvelijat ja usкои koko omaisuutensa heidän hoitoonsa. Yhdelle hän antoi viisi *talenttia* hopeaa, toiselle kaksi ja kolmannelle yhden, kullekin hänen kykyjensä mukaan. Sitten hän muutti maasta. 'Mert épen úgy van ez, mint az az ember, a ki útra akarván kelni, eléhívatá az ő szolgálait, és a mije volt, átadá nekik. És ada az egyiknek öt talentomot, a másiknak kettőt, a harmadiknak pedig egyet, kinek-kinek az ő erejéhez képest; és azonnal útra kele...’ (Mt 25,14–15).

¹⁵ Ókori súlymérték volt. Már Mezopotámiában használták az i. e. 3. évezredtől, majd széles körben elterjedt, átvették a zsidók, a görögök és a rómaiak is. Ez volt a legnagyobb ókori súlyegység, általában 26,2 kilogrammnak felelt meg. Neve az ógörög *ταλαντον* [*talanton*] 'mérleg(serpenyő); (meghatározott) súly' szóra megy vissza, ebből alakult ki később a 'pénzösszeg', majd a Biblia parafrázisa alapján a 'tehetség' jelentés (Kluge 904; Vasmer 3: 72).

2.7. Naula 'font'. A mai finnben 'szeg' a jelentése, de régen a 'font' értelmében használták. A font (*libra pondus*)¹⁶ már a római birodalomban is fontos szerepet töltött be, 0,327 kg-nak (12 unciának) felelt meg. Később, a birodalom bukása utáni zavaros időkben az egyes területeken változó volt a súlya, akár 0,55 kg is lehetett. „Európa atyja”, Nagy Károly számos reformja egyikeként a súly- és vele összefüggésben a pénzrendszert is megújította, alapegységnek a 408 grammos karoling fontot tette meg, ebből 240 dénárt vertek. A rendszert az angolok is átvették, a középkori angol pénzrendszerben egy font 20 shillinget/12 pennyt ért. Az angolszász országokban a *pound* mint súlymérték 1959 óta 0,453 kg, azaz 16 uncia. A *font* a finnekhez svéd közvetítéssel jutott el. Régi finn értéke 0,425 kg volt, ez 32 *luoti*-nak (ld. a 2.9 pontban), ill. 1/20 *leiviskä*-nek (ld. a 2.6. pontban) felelt meg (NS 3: 631, Otava 6: 263, SMS 96).

A *naula* szó germán eredetű (vö. germ. **naglan-* > óno. *nagli*, ósv. *naghle*, sv. *nagel* 'naula'), már az ófelnémetben (*nagel*) megvolt a 'súly' jelentése. A szó bekerült más balti finn nyelvekbe is (súlymértékként is): ink. *nāgla*, karj. *noakla*, vót *nagla*, é. *nael* (SSA 2: 209, SKES 2: 369, Kluge 501).

Az autonómia idején került be a finn rendszerbe a *puuta*, ez az orosz *nyð* finnesített változata. A *puuta* 40 orosz fontnak (*фунт*) felelt meg, 16,4 kg-ot nyomott (egy orosz font 40,95 dkg volt) (Csernih 2: 80, 326, Daļ 3: 491, 4: 492, Vasmer 2: 460, 3: 221).

2.8. Markka. Eredetileg súlymérték volt, fél fontot ért, később ebből alakult ki pénznévi használata. A Hanza-városokban és Skandináviában kezdetben nyolc unciányi, mintegy 250 gramm ezüstöt jelölt. A középkortól pénzként is sokfelé használták: Svédországban 1532–1776 között volt forgalomban, Finnországnak 1860 és 2002 között volt a nemzeti valutája, Észtországban 1918–28 között ez volt az ország pénzneme (NS 3: 397, Otava 5: 1367, SMS 93).

A szó a középlatin *marca* 'fél fontnyi súly- és pénz' szóra megy vissza. Ez átkerült a germánba (**markā*), vö. kfn. *marc(h)*, óang. *mearc*, ném. *Mark*, sv. *mark*, majd a finnbe, észtbe (*mark*) (SSA 2: 150, SKES 2: 334, Kluge 599).

¹⁶ Lat. *libra* 'mérleg' (> fr. *livre*, ol. *libbra*, sp. *libra*, ebből származik a fr. *livre*, valamint az olasz és török *lira* pénznév) és *pondus* 'súly(mérték)' (ld. még *pendo* 'mér, mérlegel', *pendeo* 'függ'). Ez a szó nagyon korán átkerült a germánba (**pundo*): ófn. *pfunt*, kfn. *pfunt*, úfn. *pond*, ném. *Pfund*, óang. *pund*, ang. *pound*, holl. *pond*, no. *pund*, sv. *pund*; ld. még or. *nyð* [*puð*] (bajor-osztrák *pfund*, *pfunt* > magy. *font*) (Kluge 698).

2.9. Luoti. A font 1/32 része, 13,3 g, de a gyógyszerészeknél ½ uncia (14,84 g), az aranyműveseknél 13,9 g a súlya. (Az orosz lat 12,79 g volt.) 16 lat ezüst tett ki egy márkányi súlyt (NS 3: 265, Otava 5: 899, SMS 90).

A *luoti* a sv. *lod* (ósv. *lodh*) 'golyó; súlymérték' szó átvétele, vö. k-aln. *lõt* 'id., ólom' (> é. *lood*, lív *lēd*) < germ. **laud*. A skandináv nyelvekből a lappba is bekerült: lpN *luodđâ*, lpD *luvre*, *luvde* (SSA 1: 110, SKES 2: 313, Kluge 447). A magyar *lat* szó eredete ugyanebben a szócsaládban keresendő, vö. ném. *Lot* 'mérőn; régi súlymérték', bajor-osztrák *lát*, *lõt*, *lott* 'ólom, bizonyos súlyú fémdarab' (EtSz 476, TESz 2: 726).

2.10. Kvintiini. Egynegyed latot (*luoti*) ért, 3,291 grammot nyomott. Ma Skandináviában a gyógyszerészetben 3,656 gramm, az ún. nürnbergi font 1/128 része. A neve a latin *quintinus* < *quintus* 'ötöd(ik)' szóból származik (Walde 635), de ezt a jelentését már a középnémet korban elveszítette. A finnbe a sv. *kvintin* (*qvintin*) szó került át (SMS 83).

2.11. Skrupeli (*krupula*). Kis súlyegység, 1,2 gramm. A régi időkben a patikusoknak és az ékszerészeknek gondot okozott a kis súlyok pontos megmérése. Már az ókorban megfigyelték, hogy a szentjánoskenyérfa magja állandó súlyú, ezért jól fel lehetett használni a precíziós mérésre. A mag neve görögül *κεράτιον* [*keration*],¹⁷ ez a szó később az arabok közvetítésével terjedt el Európában az aranyötvözet finomsági fokának megjelölésére, ebből lett a latin *caratus*, és innen sok nyelvben a *karát* (ang., fr. *carat*, ném. *Karat* stb.). A római rendszerben a mag súlya az uncia 1/144 részét, vagy a *scripulum* nevű patikamérték egyhatodát tette ki. A *scripulum* (alakváltozata a *skrupulus*) a lat. *scrupus* 'hegyes kövecske' származékszava, ez szolgált a későbbiekben a súly meghatározására (SMS 102).¹⁸ Ez a vándorszó a finnbe svéd közvetítéssel került be, vö. sv. *skrupel* (vö. ném. *Skrupel*, ang. *scruple*) (Kluge 712, Walde 691).

2.12. Graani. Nagyon kis súlyegység, az antik időkben egy karát négy búzaszem vagy három árpaszem súlyának felelt meg. A *granum* (< lat. 'mag, szem', vö. Walde 351) súlya később országonként eltérő volt. A nürnbergi

¹⁷ Ez a gör. *κέρας* [*kérasz*] 'szarv' szóra vezethető vissza, a termés ugyanis szarvacska alakú volt.

¹⁸ A szó elvont jelentése ('aggály, szorongás, nyugtalanító érzés') metaforikus úton alakulhatott ki: ahogy a cipőbe szorult kis kő nyomja az ember lábát és kellemetlen érzést okoz, úgy okoz erkölcsi kellemetlenséget egy-egy eset, jelenség.

súlymérték szerint 62,1 mg, az angol rendszerben 64,79 mg. A svéd *gran* 60–62 mg között mozgott. A finnbe közvetítéssel került be, súlya 42,5 mg volt (Otava 3: 103, SMS 74).¹⁹ Nemcsak súly-, hanem pénzegység is volt, a *grano* a máltai Lovagrend, a Szicíliai és a Nápolyi Királyság nagyon kis értékű pénze volt a 18. század végéig (egy font 2880 granót ért).

Irodalom

- BOGDÁN ISTVÁN 1987: Régi magyar mértékek. Gondolat zsebkönyvek, Budapest.
- CSERNIH, P. JA. [ЧЕРНЫХ, П. Я.] 1999: Историко-этимологический словарь современного русского языка. Русский язык, Москва.
- DAL, V. I. [ДАЛЬ, В. И.] 1863–1866: Толковый словарь живого великорусского языка I–IV. Москва.
- ERV = Б. А. СЕРЕБРЕННИКОВ – Р. Н. БУЗАКОВА – М. В. МОСИН: Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.
- ETSZ = ZAICZ GÁBOR (főszerk.): Etimológiai szótár. A magyar szavak és todalékok eredete. Második kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2021.
- GINAK, JE. B. [Гинак, Е. Б.]: Системы мер и организация надзора за ними. <https://museum.vniim.ru/files/sistem-mer.pdf>
- GINAK, JE. B. [Гинак, Е. Б.]: Меры и веса. <https://museum.vniim.ru/files/mer.pdf>
- JOKINEN, HEIKKI 2005: Mittaamisen historia. <https://docplayer.fi/3716342-Laske-se-mika-on-laskettavissa-mittaa-se-mika-on-mittattavissa-tee-mittauskelpoiseksi.html>
- KLUGE, FRIEDRICH 2002: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 24. Auflage. Bearbeitet von Walther Mitzka. Walter de Gruyter, Berlin.
- MRV = Б. А. СЕРЕБРЕННИКОВ – А. П. ФЕОКТИСТОВ – О. Е. ПОЛЯКОВ: Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1998.
- NS = SADENIEMI, ANTTI (päätoim.), Nykysuomen sanakirja I–VI. Helsinki – Porvoo, 1954.
- OTAVA = Otavan iso tietosanakirja. Otava, Helsinki, 1960–1965.
- SKES = TOIVONEN, Y. H. – ITKONEN, ERKKI – JOKI, AULIS J. – PELTOLA, REINO: Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. LSFU XII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1955–1981.
- SMS = GRÖNROS, JARMO – HYVÖNEN, ARJA – JÄRVI, PETTERI – KOSTET, JUHANI (toim.) – VÄÄRÄ, SEIJA 2009: Tiima, tiu, tynnyri: miten ennen mitattiin. Suomalainen mitta-sanakirja. Viides painos. Turun maakuntamuseon julkaisuja 9. Turku.
- SSA = ITKONEN, ERKKI – KULONEN, ULLA-MAIJA: Suomen sanojen alkuperä I–III. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1992–2000.

¹⁹ A magyarban a *gran* helyett a nyelvújítás korában a *szemer* (< *szem* + *-er* képző) szót alkották meg.

- SUNI, HELENA 1996: Parempi virsta vääää kuin vaaksa vaaraa. Helsingin Sanomat, Kieli-ikkuna, 28.5.1996. [https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/kieli-ikkuna_\(1996_2010\)/parempi_virsta_vaaraa_kuin_vaaksa_vaaraa](https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/kieli-ikkuna_(1996_2010)/parempi_virsta_vaaraa_kuin_vaaksa_vaaraa)
- TESz = BENKŐ LORÁND (főszerk.), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- VASMER, MAX 1953–58: Russisches etymologisches Wörterbuch I–III. Carl Winter Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- WALDE, ALOIS 1910: Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Carl Winter Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- UEW = Rédei, Károly (Hrsg.): Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden. 1986–1991
- VILPPULA, MATTI 2004: Liian pitkä askel. Helsingin Sanomat, Kieli-ikkuna, 9.3.2004. https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/kieli-ikkuna_%281996_2010%29/liian_pitka_askel

*

Old Finnish units of length and weight

To measure length, weight, volume or break-bulk goods, people of old times generally used the names of body parts and household utensils. Most of the oldest units of length derive from parts of the hand (or arm) and the foot (or leg). Already in ancient times, the use of units of weight often served commercial purposes, which caused these names to gradually turn into currency names. The exact lengths or weights of units were very varied for a long time, and it was only in the 17th century that standardisation began. The majority of the European countries switched to the decimal system at the end of the 19th century.

Some of the old Finnish units came from the ancient measurement system that used the hand (or arm) and the foot (or leg) as reference (*syli* 'fathom; lap', *kyynärä* 'cubit; ell', *jalka* 'foot', *vaaksa* 'span'). *Kortteli* 'quarter' and *tuuma* 'inch; thumb' were Swedish loan words. *Virsta* 'verst', *saseni* 'fathom', *arsina* 'cubit', *setvertti* 'quarter', and *versokka* 'inch' are of Russian origin.

Most of the old units of weight are of Swedish origin. The basic unit of the system was the *naula* 'pound' that weighed 42 dekagrams. *Lästi* and *kip-punta* were used to express heavy weights (*leiviskä* weighed 8,5 kilograms), while *markka* (which later came to be a currency) and *luoti* were smaller units. *Kvintiini*, *skrupeli* and *graani* were used by jewellers and pharmacists.

Keywords: units of length, units of weight, Finnish measurement units

SÁNDOR MATICSÁK